

De onstuitbare opkomst van de werkende gehuwde vrouw

PROF. DR. J. HARTOG* - DR. J. J. M. THEEUWES**

Na de tweede wereldoorlog is in vrijwel alle ontwikkelde landen de toestroom van gehuwde vrouwen naar de arbeidsmarkt aanzienlijk toegenomen. Vooral in de jaren zeventig is de participatiegraad sterk gestegen. Ook in ons land was dat het geval. Niettemin bevindt het deelnemingspercentage van de gehuwde vrouw zich in Nederland in vergelijking met andere landen nog op een betrekkelijk laag niveau. Het is te verwachten dat in de komende jaren deze achterstand geleidelijk zal worden ingelopen. In dit artikel onderzoeken de auteurs wat de achterliggende factoren zijn die op de participatie van gehuwde vrouwen op de arbeidsmarkt van invloed zijn. Zij komen tot de conclusie dat in het verleden vooral de stijging van het loonniveau een grote rol heeft gespeeld. Voor de toekomst verwachten zij dat de belabberde arbeidsmarktsituatie de toestroom van gehuwde vrouwen naar de arbeidsmarkt enigszins zal afremmen, maar als de arbeidsmarkt opleeft is hun vermoeden dat de opmars van werkende gehuwde vrouwen onstuitbaar door zal gaan.

Een paradox verklaard

De sterk toegenomen arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen in Nederland en de meeste andere geïndustrialiseerde landen na de tweede wereldoorlog heeft iets paradoxaals, tenminste voor de econoom. In deze periode is het reële inkomen per hoofd flink gegroeid. Met deze gestegen welvaart kon de gemiddelde burger zich een resem luxegoederen kopen en kon hij of zij zich de extra vrije tijd permitteren die nodig was om die goederen te consumeren. Inkomenseffecten zijn cruciaal voor de verklaring van de verschillen in het consumptiepatroon van een gezin in 1980 ten opzichte van een gezin vlak na de oorlog. Met inkomenseffecten komen we ook al een heel eind in de verklaring van de daling in het arbeidsaanbod van mannen. Niets echter is in theorie zo tegenstrijdig met deze ontwikkelingen veroorzaakt door inkomenseffecten, als de toename van de arbeidsmarktparticipatie van gehuwde vrouwen.

De spanning van deze paradox is evenwel gauw verdwenen voor iedereen die zijn micro-economie nog beheerst. Het is duidelijk dat de portee van de economische verklaring van de toename in arbeidsmarktparticipatie moet komen uit het substitutie-effect. Door de ruimere mogelijkheden op de arbeidsmarkt en de gestegen opleidingsniveaus zijn de potentiële loonvoeten voor werkende vrouwen gestegen, waarop vrouwen gretig reageerden door huishoudelijk werk en vrije tijd te substitueren voor betaald werk. Dit positieve substitutie-effect moet groter zijn dan het negatieve inkomenseffect wil de economische verklaring van de gestegen participatie enige geloofwaardigheid bezitten 1). De econoom heeft er dan ook het grootste belang bij om die effecten te meten, niet alleen om zich zelf gerust te stellen dat zijn theoretische verwachtingen kloppen, maar ook omdat hij daarmee harde cijfers heeft waarmee hij kan proberen, met voldoende slagen om de arm, het verleden te verklaren en de toekomst te voorspellen. Omdat we als economen zoveel belang hechten aan de meetbare inkomens- en substitutie-effecten, wil dat nog niet zeggen dat we menen met deze twee cijfers de hele maatschappelijke verandering die de toename in arbeidsmarktparticipatie heeft begeleid, te kunnen verklaren. We zien het eerder als het minimum, iets waar de econoom vanzelfsprekend mee begint.

De participatietoename is gepaard gegaan met veranderingen in huwelijks- en vruchtbaarheidspatronen en verschuivingen in onderwijsparticipatie. Deze veranderingen hebben elkaar wederzijds beïnvloed en te zamen met de stijging van de reële loonvoet en het

inkomen per hoofd vormen deze variabelen een samenhangend geheel. De meeste arbeidseconomen hebben de pretentie dat een simultaan model met deze variabelen tot het terrein van de economie behoort. Ze stappen daarmee in de voetsporen van Jacob Mincer 2) en Gary Becker 3). Met dit interdependent Mincer-Becker-model worden waarschijnlijk wel de grenzen van het economisch vakgebied bereikt. Tenslotte is de speurtocht naar een verklaring voor de toegenomen arbeidsmarktparticipatie als het leggen van een puzzel, waarbij puzzelstukjes verdeeld zijn over alle sociale wetenschappen.

Het zal nog wel even duren vooraleer de economen het Mincer-Becker-model, waarbij gelijktijdig scholings-, vruchtbaarheids- en participatiebeslissingen worden verklaard, theoretisch helemaal hebben uitgewerkt en empirisch ingevuld. Vooral dat laatste is een heidens karwei omdat de noodzakelijke gedetailleerde en uitgebreide databestanden meestal ontbreken en omdat er ingewikkelde structuren moeten worden geschat. Enige maanden geleden (31 mei-3 juni) werd in Sussex een internationale conferentie („Trends in women's work, education and family building”) gehouden die was gewijd aan een vergelijking van nationale analyses met varianten van het Mincer-Becker-model 4). De beide peetvaders van het model waren trouwens aanwezig. We willen in dit artikel berichten over dit congres. Daarna willen we tegen de internationale achtergrond de Nederlandse situatie bespreken en proberen iets over het mogelijke toekomstig verloop van de arbeidsmarktparticipatie van

* Hoogleraar economie aan de Universiteit van Amsterdam.

** Wetenschappelijk medewerker bij de vakgroep Macro-economie van de Economische faculteit van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

De auteurs danken mevrouw drs. H. A. Pott-Buter, en de heren C. Koopmans en R. van Opstal voor hun bereidwilligheid om dit artikel vooraf kritisch te willen becommentariëren. Beide laatstgenoemden worden daarenboven bedankt voor het plotten van de figuren in dit artikel.

1) Er is hier ruimte voor enige theoretische fijnzinnigheden. Zo is het theoretisch uitgesloten dat bij stijgende loonvoet een participant verandert in een non-participant. Het substitutie-effect, gemeten voor een non-participant, bestaat alleen voor Hicks-compensatie, niet voor Slutsky-compensatie.

2) Jacob Mincer, Labor force participation of married women: a study of labor supply, in: *Aspects of labor economic*, NBER, 1962, blz. 63-97.

3) Gary Becker, A theory of the allocation of time, *Economic Journal*, september 1965, blz. 493-517.

4) De (herziene) papers van dit congres worden gepubliceerd in een toekomstig nummer van de *Journal of Labor Economics*.

Nederlandse gehuwde vrouwen te zeggen. Dit laatste mede naar aanleiding van de recente CPB-monografie over het toekomstig arbeidsaanbod in Nederland 5).

Het internationale patroon

De 44 deelnemers 6) van de door het Amerikaanse Ministerie van Arbeid en de A. P. Sloan Foundation gefinancierde conferentie hadden bijdragen voorbereid over 12 landen. Gerangschikt naar participatiepercentage voor gehuwde vrouwen 7), bleken er 3 landen te zijn met *lage* participatiegraden: Spanje (19%), Italië (21%) en Nederland (25%); 3 landen met hoge participatiegraden: Verenigde Staten (60%), Zweden (86%) en de Sovjetunie (93%) en 6 landen in de middenmoot: Israël (40%), Australië (42%), Japan (46%), West-Duitsland (47%), Verenigd Koninkrijk (47%) en Frankrijk (48%). Dus variatie genoeg in de nationale ervaringen.

Omdat de bijdragen aan de conferentie vanuit een van te voren opgegeven probleemstelling waren opgesteld, werd vergelijking van de ontwikkeling in de diverse landen vergemakkelijkt. Dit leidt tot allerlei interessante bevindingen. Beperken we ons in eerste instantie tot de periode na de tweede wereldoorlog, dan is een standaardpatroon te deduceren uit de waargenomen ontwikkelingen in West-europese landen, de Verenigde Staten, Australië, Japan en Israël. Wat de genoten opleiding van vrouwen betreft is sprake van een snel ingehaalde achterstand op mannen. Was de gemiddelde opleidingsduur voor vrouwen lange tijd lager dan voor mannen, thans is vaak sprake van een gemiddeld langere opleidingsduur. Erg belangrijk in dit verband is echter ook de inhoud van het genoten onderwijs. Zelfs bij gemiddeld langere opleidingsduur zullen vrouwen toch nog vaak een opleiding hebben gevolgd met een beperkter arbeidsmarktperspectief dan mannen. Ook hierin lijkt verandering te komen, maar kwantitatieve overzichten zijn moeilijk te geven.

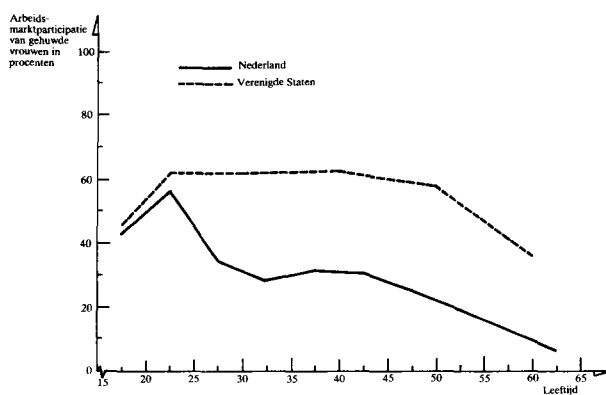
De vruchtbaarheid is in alle landen sterk gedaald, zij het niet monotoon. De geboortegolf na het einde van de tweede wereldoorlog is aanvankelijk gevolgd door een daling van het aantal levendgeborenen per 1.000 vrouwen in de leeftijd 15-45, maar vervolgens is gedurende de jaren vijftig weer een stijging opgetreden. De na-oorlogse top werd bereikt in de vroege jaren zestig, daarna trad een scherpe, langdurige daling in.

De deelname van gehuwde vrouwen is na de oorlog overal zeer sterk gestegen, vooral gedurende de jaren zeventig. De stijging die is opgetreden in de gemiddelde deelname van vrouwen, komt overal op rekening van de participatiestijging van gehuwde vrouwen, omdat de deelname van andere vrouwen (ongehuwde jongere en oudere vrouwen) gedaald is. De stijging van de participatie komt veelal op rekening van de toename van deeltijdarbeid.

Met betrekking tot participatie van gehuwde vrouwen lijkt zich een neiging af te tekenen tot verdwijnen van het „kinderdal”. Het typerende bimodale participatieprofiel naar leeftijd laat zien dat aanvankelijk, tot een leeftijd rond 25 jaar, de participatiegeneigdheid oploopt met leeftijd. Daarna treedt een daling in tot 30 à 35 jaar, veroorzaakt door de geboorte van kinderen. Rond 35 jaar stijgt de participatie weer door de terugkeer naar de arbeidsmarkt omdat de kinderen de schoolleeftijd hebben bereikt. Er zijn enkele aanwijzingen dat dit typerende patroon nu wordt vervangen door een veel vlakker profiel, waarin de komst van kinderen de moeder niet meer direct van de arbeidsmarkt elimineert. Het is in dit verband instructief om het leeftijdsparticipatieprofiel van een land met een hoge gemiddelde participatie, zoals de VS, te vergelijken met het profiel van een land met gemiddeld lage participatie zoals Nederland 8). In figuur 1 doen we dat. Het blijkt dat Amerikaanse gehuwde vrouwen die besluiten hebben na het beëindigen van hun opleiding te gaan werken, waarschijnlijk „permanent” op de arbeidsmarkt blijven. Alleen tegen het eind van hun loopbaan (na de leeftijd van 50 jaar) daalt hun participatie. De Nederlandse vrouwen daarentegen participeren op jonge leeftijd, vóór de kinderen, bijna net zoveel als de Amerikaanse, maar verlaten met de kinderen de arbeidsmarkt. Een aantal onder hen (steeds meer) komt wel terug maar er moet nog één en ander veranderen wil de Nederlandse situatie op de Amerikaanse situatie lijken.

Als vergelijkingsbasis kan, in plaats van de Amerikaanse, ook de analoge Zweedse situatie gelden; in Zweden ligt het participatieprofiel zelfs nog hoger. Het vermoeden bestaat dat de zeer hoge participatieniveaus in Zweden op zijn minst voor een gedeelte te ver-

Figuur 1. Het verdwijnen van het kinderdal

klaren zijn uit het gulle systeem van *ouderschapsverlof*. Onder deze regeling kunnen de moeder of de vader 9) bij de geboorte van hun kind gedurende 9 maanden verlof nemen en een uitkering krijgen die het gederfde arbeidsinkomen bijna geheel compenseert. Daarna kan men nog gedurende 3 maanden een dagvergoeding krijgen en hebben de ouders het recht om een aantal dagen per jaar thuis te blijven om zieke kinderen te verzorgen. De ouderschapsverlofregeling is daarenboven bijzonder flexibel; het verlof waarop men recht heeft kan in de tijd worden uitgesmeerd. Omdat de compensatie gebaseerd is op het vorig verdiend loon is deze regeling een stimulans voor de vrouw om vóór elk kind een periode te gaan werken. Voor men zou denken dat Zweden helemaal het paradijs is voor de werkende gehuwde vrouw: er is een nijpend tekort aan kinderdagverblijven (lange wachtlijsten) en de Zweedse oma's kunnen evenmin op de kinderen letten want die werken ook allemaal.

Relatieve lonen voor vrouwen ten opzichte van die voor mannen zijn overal sterk gestegen. Frappant genoeg heeft die verhouding lange tijd 0,60 bedragen in vele landen. Er heeft in de Verenigde Staten een button bestaan met de feministische aanklacht „59 cents out of every dollar”. Deze Bijbelse norm 10) is inmiddels in vele landen verlaten, zij het niet in de VS. Overigens zijn dergelijke verhoudingsgetallen erg verhelderend, en de suggestie van directe onderbetaling is misleidend. Het verschil in gemiddeld loon is voornamelijk een compositie-effect: vrouwen zijn sterker vertegenwoordigd in relatief laag betaalde beroepen. Het beloningsverschil is dus eerder een manifestatie van segregatie in de beroepen dan van beloningsdiscriminatie: in hetzelfde werk ontvangen vrouwen veelal hetzelfde salaris als een man, maar ze bereiken minder frequent de goed betaalde banen 11).

Er zijn per land op dit algemene beeld interessante aanvullingen te maken. Zo blijkt b.v. in de Verenigde Staten in de cohort moeders geboren in 1934 op de leeftijd 29-38 een hogere opleiding te leiden tot een lagere participatie. Dit kan er op duiden dat hoger opgelei-

5) CPB, *Vooruitberekening van het trendmatig arbeidsaanbod tussen 1980 en 2010*, Monografie 24, Den Haag, 1983.

6) Een kwart daarvan vrouwen, wat veel is voor een doorsnee economisch congres, maar in dit geval gegeven het onderwerp niet zo onverwacht.

7) Het percentage werd meestal berekend als de verhouding van het aantal werkende gehuwde vrouwen en het totaal aantal gehuwde vrouwen, gewoonlijk in het leeftijdsinterval 15-65 jaar. De meetdatum is steeds in de buurt van 1980. Voor de exacte referentie moge verwezen worden naar het speciale nummer van de *Journal of Labor Economics* dat hierover zal verschijnen.

8) Het profiel voor de VS werd geïnterpoleerd uit data van de Amerikaanse bijdrage op het congres in Sussex, voor Nederland geïnterpoleerd uit data voor 1979 in de *Sociale Maandstatistiek*, november 1981, blz. 70, staat 5.

9) Slechts 2-3% van de vaders die er voor in aanmerking komen maken hiervan gebruik.

10) Leviticus 27: „...dan zal uw schatting zijn, voor iemand van het mannelijk geslacht van twintig tot zestig jaar, — uw schatting zal zijn vijftig sikkels zilver, naar den heiligen sikkels; maar indien het iemand van het vrouwelijk geslacht is, dan zal uw schatting dertig sikkels zijn”. Op de daarna gegeven differentiatie voor andere leeftijden zal hier niet worden ingegaan.

11) Voor de Nederlandse situatie in dit verband zie b.v. drs. J. J. Schippers, *Beloningsdiscriminatie van de vrouw in Nederland*, *ESB*, 5 mei 1982, blz. 452-458.

den de kwaliteit van de opvoeding van hun kinderen erg belangrijk vinden en daar dan ook tijd voor vrijmaken. In Italië blijkt het moeilijk om te spreken van een kinderdal in het participatieprofiel; na de geboorte van de kinderen keren Italiaanse vrouwen gewoonweg niet meer terug naar de arbeidsmarkt. Een probleem apart ten slotte zijn de ontwikkelingen in de Sovjetunie, waar de participatie bijna volledig is (meer dan 90%) en waar alle werkende vrouwen een volledige baan hebben. Deeltijdbanen zijn niet beschikbaar, en men maakt zich thans zorgen over de gevolgen van deze situatie. De overbelasting van vrouwen (vanwege het traditionele rollenpatroon in het huishoudelijk werk) wordt verantwoordelijk gesteld voor de lage produktiviteit en de vlakke carriërelijn van vrouwen. Bovendien is men bezorgd over de zeer lage vruchtbaarheid en dus lage bevolkingsgroei.

De ontwikkelingen in Nederland

Het perspectief op zeer lange termijn biedt een aantal verrassende gezichtspunten. In de *Algemene Volkstelling 1960* (deel 10C, staat 1) worden deelnemingsgraden voor mannen en vrouwen gegeven vanaf 1859 tot 1979 nagenoeg constant op 38% (met variatie binnen een breedte van 4 punten). Gedurende 100 jaar, tot 1960, was de deelname van mannen nagenoeg 59% en van vrouwen 18%; beide percentages bewogen zich ook binnen een breedte van 4 punten. Bij de mannen begint na 1960 een daling, tot 53% in 1979, bij de vrouwen begint de stijging na 1971, tot 22% in 1979.

In tabel 1 zijn ontwikkelingen weergegeven van de deelnemingsgraden naar leeftijdscategorie. Daaruit blijkt hoe de stabiliteit van de geaggregeerde deelname de resultante is van veranderingen in deelname per leeftijdscategorie en in de leeftijdsverdeling van de bevolking. De deelname van mannen in de primaire leeftijdscategorie (25-49) is nagenoeg constant en bedraagt minimaal 95%. Bij oudere mannen (50-64) wordt de constante deelname van 90% na 1960 gereduceerd tot 80% in 1975. Bij jongere mannen daalt de deelname vanaf 1947 voor de jongste groep en vanaf 1960 voor de 20-24-jarigen. Het patroon voor vrouwen wijkt hier in een aantal opzichten duidelijk van af. In de primaire leeftijdscategorie (25-49) zien we niet de stabiliteit die voor mannen optrad: de vooroorlogse stabiliteit wordt gevolgd door een daling in 1960 en een duidelijke stijging daarna. Bij de oudere vrouwen (50-64) is de deelname in driekwart eeuw amper gewijzigd. De uitreding die bij mannen optreedt na 1960 doet zich hier dus niet voor. Ook bij jongere vrouwen wijkt het beeld af van dat bij de mannen. Bij de jongste groep wordt de daling in de deelname voorafgegaan door een trendmatige stijging, bij de 20-24-jarigen is sprake van een ononderbroken stijging sinds het begin van deze eeuw.

Vergelijking van de patronen voor mannen en vrouwen leert dus dat de tweede wereldoorlog voor mannen een veel belangrijker ce-

suur is dan voor vrouwen. Voor de oorlog zijn participatievoeten van mannen nagenoeg constant, daarna treden veranderingen op, vooral na 1960; die veranderingen betreffen dan de jongeren en de ouderen. Bij vrouwen treedt onder ouderen (tot 65) helemaal geen verandering op, terwijl bij jongeren vanaf 1899 al trendmatige veranderingen zijn waar te nemen. Veranderingen voor vrouwen in de primaire leeftijdsgroep zijn wel beperkt tot de naoorlogse jaren, en ook vooral tot na 1960.

De dalende participatie aan de uiteinden van de leeftijdsverdeling hangt uiteraard samen met toenemende deelname aan voortgezet onderwijs en pensionering en vervroegde uitreding in allerlei varianten. Bij de vrouwen is dit patroon verweven met een andere ontwikkeling, getuige de stijgende participatie (die zich bij mannen nergens trendmatig manifesteert). Nadere beschouwing van die stijging is mogelijk aan de hand van tabel 2, waarin een uitsplitsing is gegeven naar gehuwde en ongehuwde vrouwen. Uit tabel 2 wordt direct duidelijk dat de stijging volledig op rekening komt van de gehuwde vrouwen. Terwijl bij ongehuwde vrouwen tussen 1960 en 1979 een forse daling is opgetreden, vooral onder jonge vrouwen, is de deelname onder gehuwde vrouwen bijna verviervoudigd. Hier is de verandering niet beperkt tot jongeren, hoewel daar wel de zwaartepunten liggen. Voor de leeftijdscategorieën tot 50 jaar is minstens een verdrievoudiging opgetreden, daarboven is het stijgingstempo iets lager. De stijging is nog geproportioneerder als alleen gelet wordt op buitenshuis verrichte betaalde arbeid, en de vrouwen die meewerken in het bedrijf van hun echtgenoot dus buiten beschouwing blijven. Dan gaat het om een stijging van 2% in 1947 naar 22% in 1979. Gehuwde vrouwen in 1947 werkten niet, of het moest samen met hun man zijn, in een agrarisch of winkelbedrijf. De forse stijging die inmiddels is opgetreden, heeft zich vooral na 1960 voorgedaan (in dat jaar ging het nog om 4%) 13). Een dergelijke explosie vraagt uiteraard om een verklaring. Daarbij kan aansluiting worden gezocht bij de variabelen die reeds werden vermeld in het internationaal waargenomen standaardpatroon: opleiding, kindertal, lonen en inkomens.

Tabel 2. Participatiegraden voor vrouwen naar leeftijd en burgerlijke staat, 1960-1979

Leeftijd	Niet gehuwd			Gehuwd		
	1960	1971	1979	1960	1971	1979
15-19	55,9	51,2	27,7	13,4	24,2	43,0
20-24	79,5	83,5	74,4	12,5	29,2	56,1
25-29	77,0	78,9	77,7	8,1	18,3	34,5
30-34	72,4	70,7	71,4	6,7	15,6	28,2
35-39	68,4	64,6	64,8	7,2	17,0	31,5
40-44	63,4	62,5	60,5	8,0	17,4	30,7
45-49	57,5	55,6	55,5	8,1	16,6	25,5
50-54	49,6	47,4	48,5	7,2	14,6	19,4
55-59	39,2	36,8	33,9	5,6	11,0	12,8
60-64	23,8	24,0	19,5	3,2	6,1	6,4
65+	4,1	2,6	1,2	0,9	1,7	0,9
Totaal	49,0	43,9	34,9	6,8	15,2	25,3

Bron: *Sociale Maandstatistiek*, november 1981, blz. 70, staat 5.

Tabel 1. Arbeidsparticipatiegraden naar leeftijd en geslacht, 1899-1971

Vrouwen							
Leeftijd	14-19	20-24	25-39	40-49	50-64	65-69	70+
1899	36,5	42,9	18,9		16,8	12,8	
1909	40,9	46,2	22,4	18,3	18,6	12,6	
1920	44,7	46,9	21,2	16,1	16,3	12,1	7,1
1930	48,8	50,3	22,6	17,0	15,1	9,7	5,4
1947	48,7	50,7	23,6	20,7	16,9	9,2	4,4
1960	51,8	52,8	17,8	16,5	13,5	4,3	1,6
1971	41,5	55,9	23,9	22,8	17,0	2,2	

Mannen							
Leeftijd	14-19	20-24	25-39	40-49	50-64	65-69	70+
1899	71,9	89,6	95,7		90,7	63,9	
1909	73,4	93,4	96,4	96,0	90,6	57,8	
1920	74,1	94,8	97,9	97,4	91,3	68,9	36,9
1930	72,4	93,2	98,0	97,1	88,4	59,5	30,0
1947	66,0	92,2	97,8	97,7	89,5	51,7	23,9
1960	55,1	91,2	98,1	98,3	91,1	33,2	11,6
1971	35,4	85,1	97,2	96,4	85,1	11,4	

Bron: CBS, *Tachtig jaren statistiek in tijdsreeksen*, blz. 67, H15-H21.

De deelname aan het arbeidsproces is hoger naarmate het opleidingsniveau van de vrouw hoger is. De verschuiving in de bevolking in de richting van hogere opleidingen zal dus ook kunnen leiden tot een toenemende gemiddelde deelneming. Het gemiddeld aantal jaren voortgezette opleiding (na de lagere school) van de vrouwelijke beroepsbevolking bedroeg 1,60 in 1960 en 2,81 in 1975 (voor mannen waren deze getallen 1,64 en 2,76) 14).

De vruchtbaarheid in Nederland vertoont een patroon dat overeenkomt met het internationaal waargenomen patroon sinds de oorlog: eerst een geboortegolf, dan stabiel op een lager niveau tot in de vroege jaren zestig, en een duidelijk daling vanaf 1964. Het aantal levendgeboren kinderen per 1.000 vrouwen in de leeftijd 15-44 bedroeg in de jaren 1947, 1960, 1971 en 1977: 122, 102, 83 en 57.

12) Eigenlijk vanaf 1849, maar de cijfers voor dat jaar zijn slecht vergelijkbaar.

13) Genoemde percentages zijn terug te vinden in tabel 3, onderdeel A verderop in de tekst en werden berekend in: J. Hartog en J. Theeuwes, *The emergence of the working wife in Holland*, Instituut voor Economisch Onderzoek, EUR, Discussion Paper 8314/G. Dit paper is op verzoek verkrijgbaar bij het Instituut.

14) Bron: J. Hartog, *Tussen vraag en aanbod*, Leiden, 1980, blz. 130.

De stabiliteit in de jaren vijftig en de versnelde daling sinds 1964 is opmerkelijk parallel aan de waargenomen ontwikkeling in de participatievoet.

De index van de reële lonen is in de waarnemingsperiode sterk gestegen, van 2,19 in 1947 naar 8,79 in 1978. Ook het relatieve loon van vrouwen ten opzichte van het mannenloon is opgelopen. In de industrie liep dit percentage op van 62 in 1947 naar 78 in 1978; die stijging heeft zich vooral na 1960 voltrokken (in de jaren vijftig heeft zich zelfs een daling voorgedaan).

Een verklaring achteraf

Men kan op vele manieren trachten al deze invloeden te kwantificeren. De methode die door ons is toegepast, behelst het schatten van een arbeidsaanbodmodel uit dwarsdoorsnedegegevens. De daarin verkregen gedragsparameters kunnen dan gebruikt worden voor de verklaring van de ontwikkelingen in de tijd (15). Wat we daarvoor onder meer nodig hebben zijn de substitutie- en inkomenselasticiteiten waarover we het in het begin van dit artikel hadden. Deze elasticiteiten en andere parameters worden geschat met behulp van een probitmodel (16). Het model verklaart de participatiekans van gehuwde vrouwen uit het aantal kinderen in de leeftijd 0-5 en in de leeftijd 6-11, uit de loonvoet van de man en die van de vrouw, uit het overig inkomen van het huishouden, uit het al dan niet voorkomen van relatief hoge hypotheeklasten, uit urbanisatie- en regionale dummies, en uit de leeftijd van de vrouw. Het model is geschat op de gegevens uit het *Aanvullend Voorzienenonderzoek 1979 van het SCP*, op basis van 2.812 waarnemingen.

In het geschatte model hebben alle variabelen een significante invloed op de participatiekans. Jonge kinderen (0-5 jaar) verlagen de participatiekans veel meer dan iets oudere kinderen (6-11 jaar). Relatief hoge hypotheeklasten doen de kans op participatie toenemen. Gehuwde vrouwen in het westen en in andere geurbaniseerde gebieden hebben een hogere kans op participatie dan in andere gebieden. De participatiekans daalt met de leeftijd. Op basis van ons model komen we tot de volgende elasticiteiten (17):

- eigen loon- of substitutie-elasticiteit + 1,99;
- kruiselingse elasticiteit van het loon van de echtgenoot - 0,31;
- inkomenselasticiteit - 0,02.

Hiermee wordt nogmaals de verklaring van de paradox van de participatie-explosie geïllustreerd. De positieve eigen loon- of substitutie-elasticiteit is vele malen groter dan de negatieve kruiselingse- en inkomenselasticiteiten. Deze positieve eigen loonelasticiteit kan worden gezien als de motor van de toegenomen participatie na de oorlog. Zoals we zo dadelijk zullen zien, is die motor sterk genoeg om „achterwaarts” te voorspellen. Vergeleken met de elasticiteiten die door andere congresdeelnemers werden gevonden is de Nederlandse loonelasticiteit erg hoog. De substitutie-elasticiteiten in andere landen varieerden van bijna nul in Japan tot 1,4 in Duitsland met een soort van gemiddelde rondom 0,6. Onze Nederlandse schatting voor de eigen loonelasticiteit is ruim drie keer zo hoog (onze schattingen voor de andere elasticiteiten, hoewel ook wat aan de hoge kant, wijken niet zo sterk af). In een soortgelijke analyse (zelfde data, andere aanpak) vonden P. S. A. Renaud en J. J. Siegers ook een hoge eigen-loonelasticiteit, namelijk 1,87, en een bijna identieke kruiselingse elasticiteit, namelijk -0,36 (18).

De resultaten van onze schatting met de dwarsdoorsnedegegevens uit 1979 hebben we vervolgens gebruikt voor een „achterwaartse voorspelling”. Hiervoor hebben we gebruikgemaakt van de geschatte probitcoëfficiënten en van de waargenomen veranderingen in een aantal verklarende „sleutelvariabelen”. De verklarende variabelen die we voor een economische verklaring van de opkomst van de gehuwde werkende vrouw bijzonder belangrijk hebben gevonden zijn: het aantal kinderen, de reële loonvoeten en het reële niet-arbeidsinkomen. De invloed van het gestegen gemiddelde onderwijsniveau op de participatie meten we indirect via de stijging in de relatieve loonvoet voor vrouwen. Het terugvoorspellen doen we voor de jaren 1971, 1960 en 1947. Dat zijn de enige jaren waarvoor we konden beschikken over observaties voor de relevante nationale of geaggregeerde variabelen (of waarvoor we minstens bij benadering konden meten wat we wilden). Deze data staan in deel A en B van tabel 3.

Tabel 3. Waargenomen en voorspelde participatiegraden van gehuwde vrouwen, 1947, 1960, 1971 en 1979

	1947	1960	1971	1979
A. Waargenomen participatiegraden				
1. Alle gehuwde vrouwen, 20-59 jaar		7,6	17,3	30,6
2. Alle gehuwde vrouwen, ouder dan 14 jaar	9,9	6,8	15,2	25,3
3. Alle gehuwde vrouwen, ouder dan 14 jaar exclusief meewerkende echtgenoten	2,3	4,2	12,2	22,1
B. Verklarende variabelen				
4. Aantal kinderen 0-4 per gehuwde vrouw 15-44	0,97	0,81	0,68	0,46
5. Aantal kinderen 5-14 per gehuwde vrouw 15-44	1,42	1,61	1,37	1,20
6. In reël loon, vrouwen (in gld. van 1979)	1,02	1,28	2,09	2,43
7. In reël loon, mannen (in gld. van 1979)	1,49	1,79	2,43	2,68
8. Reëel niet-arbeidsinkomen per huishouden (in gld. van 1979 × 1.000)	9,49	14,62	15,81	11,26
C. Voorspelde participatiegraden a)				
9. Aantal kinderen 0-5	20,5	21,0	21,6	
10. aantal kinderen 6-11	22,7	22,0	22,9	
11. Eigen reële loonvoet	0,3	0,9	11,6	
12. Reële loonvoet man	33,5	30,7	25,3	
13. Reëel niet-arbeidsinkomen	23,8	23,6	23,5	
14. Totaal effect (alle variabelen aangepast)	0,7	1,5	11,4	23,6

Bron: Voor methode van berekenen, databronnen en discrepanties tussen variabelen in het schattingsmodel en de nationale gemiddelden, zie onze IEO Discussion paper 8314/G.

a) Partiële effecten (telkens één variabele aangepast).

De te verklaren variabele in onze probitvergelijking is de kans dat een gehuwde vrouw (tussen 23 en 60 jaar) in loondienst is; dus we laten de gehuwde vrouwen die meewerken in de zaak van de man buiten beschouwing (19). We wilden dan ook de corresponderende nationale participatiegraden in de vermelde periode voorspellen. De participatiegraden die we zochten zijn niet exact te vinden. In deel A van tabel 3 proberen we de ideale data op een aantal manieren te benaderen. Regel 3 is waarschijnlijk het dichtst in de buurt van wat we zoeken. Deze regel maakt duidelijk dat de participatie in Nederland van gehuwde vrouwen in loondienst in de na-oorlogse periode is gestegen van bijna niets tot bijna een kwart. Deze regel willen we met onze achterwaartse voorspelling reconstrueren.

De berekeningen zijn gebaseerd op simulatie waarbij voor de huishoudens van onze steekproef de individuele data zijn aangepast volgens de ontwikkelingen in de nationale gemiddelde waarden van de verklarende variabelen (regels 4 t/m 8). Regels 9 tot en met 13 geven de partiële effecten weer. Hierbij simuleren we telkens het effect op de gemiddelde participatiegraad van de verandering van één van de verklarende variabelen. Regel 14 geeft het totale effect dat ontstaat wanneer we alle 5 verklarende variabelen terzelfder tijd veranderen. Deze regels dienen steeds vergeleken te worden met regel 3 die we op deze manier willen reconstrueren.

De uitkomsten, weergegeven in deel C van tabel 3, zijn opvallend goed. De afwezigheid van werkende vrouwen in 1947 wordt geheel voorspeld alsmede de vermelde stijging van de deelname na 1960. De conclusie luidt dus dat een arbeidsaanbodmodel met parameters geschat in 1979, de participatie-ontwikkeling tussen de vier waar-

15) Omdat de noodzakelijke tijdreeksen over arbeidsmarktparticipatie in Nederland ontbreken is dit waarschijnlijk ook wel de enige mogelijke empirische methode om de participatie-explosie in de tijd te verklaren. Men moet zich echter terdege bewust blijven van de hachelijkheid van een onderneming waarbij gedragspartners, geschat op een punt in de tijd, gebruikt worden om te extrapoleren in de tijd. Slechts wanneer in de toekomst andere doorsneegegevens worden gebruikt voor dezelfde exercitie zullen we enige zekerheid krijgen over de stabiliteit van de gedragscoëfficiënten en inzicht verwerven in de betrouwbaarheid van de hier gepleegde extrapolatie.

16) Een technische toelichting op het geschatte probit-model is te vinden in onze eerder genoemde Discussion Paper 8314/G. Bij de schatting van de loonvoetvergelijking voor vrouwen is Heckmans correctie voor selectiviteits-onzuiverheid (*Econometrica*, 1979) toegepast. In een eerdere Discussion Paper (J. Hartog en J. Theeuwes, *Participation, hours of work and fertility in the Netherlands: some stages in the life-cycle*, Instituut voor Economisch Onderzoek, DP 8307/G, april 1983) hebben we op hetzelfde datamateriaal de schattingstechniek uit een eerder artikel van J. Heckman (*Econometrica*, 1974) toegepast. In dit paper hebben we tevens onderscheid gemaakt tussen de participatiebeslissingen in verschillende levensfasen.

17) Dit zijn de bruto Marshalliaanse aanbodelasticiteiten en niet de gecompenseerde Hicksiaanse elasticiteiten.

18) P. S. A. Renaud en J. J. Siegers, Het aanbod van arbeid door gehuwden, *ESB*, 8 juni 1983, blz. 507-510. Het betreft hier de elasticiteiten van de arbeidsmarktparticipatie, niet van de arbeidstijd in uren.

19) Voor meer details over de gebruikte data en de werkwijze bij deze terugvoorspellingsexercitie zie onze hierboven vermelde IEO-discussion paper 8314/G.

nemingsjaren van 1947 tot 1979 kan verklaren uit ontwikkelingen in kindertal en loon- en inkomensvariabelen. Verreweg de belangrijkste invloed is die van de eigen reële loonvoet 20).

Uit de partiële effecten in tabel 3 mag niet worden afgeleid dat veranderingen in vruchtbaarheidspatronen een geringe invloed hebben op het waargenomen participatiegedrag. Ons experiment meet namelijk maar één aspect van de vruchtbaarheid. In onze berekeningen worden de kindertallen in gezinnen met kinderen aangepast aan veranderingen in het gemiddeld aantal kinderen in de gegeven leeftijdsintervallen in Nederland. Deze effecten zijn betrekkelijk gering, zo blijkt. Gegeven het feit dat er kinderen zijn, heeft het aantal kinderen niet zo'n grote invloed. Onze procedure kon geen rekening houden met veranderingen in het aantal gezinnen met nul kinderen in de aangeduide leeftijdsklasse. De proportie gezinnen waarin nooit kinderen worden geboren, zal niet zo erg veel veranderd zijn, maar door uitstel en concentratie van geboorten, zullen bij waarneming op een bepaald moment in de tijd relatief meer gezinnen zonder kinderen worden aangetroffen dan vroeger. Het effect hiervan kan worden aangeduid door berekeningen die we met ons model hebben gemaakt voor een z.g. standaardvrouw (32 jaar oud, geen kinderen, uitgebreid lagere opleiding, echtgenoot met mediaan loon, gemiddeld niet-arbeidsinkomen, hypotheeklasten boven de mediaan, wonend in een stad in het Westen). Haar voordeelde kans op participatie is 0,70. Als de vrouw één kind heeft in de leeftijdsklasse 0-5 daalt deze kans tot 0,29, bij twee kinderen tot 0,05. Eén kind in de lagere-schoolleeftijd zou haar participatiekans doen dalen tot 0,52. Deze uitkomsten maken duidelijk dat een zeer grote invloed op participatie wordt uitgeoefend door het al dan niet hebben van (jonge) kinderen. De periode met jonge kinderen is in Nederland uitgesteld en geconcentreerd in de loop van de tijd, en dit heeft ongetwijfeld sterke invloed. Aan kwantificering van die invloed over de tijd zijn we echter nog niet toegekomen.

Een fors negatief effect van kinderen zou ook van pas komen bij de verklaring van de verschillen in participatie tussen Nederland en andere vergelijkbare landen zoals b.v. Duitsland. Nederland zit nog steeds op een hoger vruchtbaarheidsniveau dan Duitsland. Uit het *Demographic Yearbook 1976* blijkt dat in 1976 de totale vruchtbaarheid in Nederland nog steeds 3,06 was en in Duitsland slechts 0,94 21). Een dergelijk vruchtbaarheidsverschil gecombineerd met een fors effect van kinderen op participatie zou ons al een heel eind op weg helpen om de verschillen tussen Nederland en Duitsland (en andere landen) te verklaren.

Andere verklaringen

De verklaring van de waargenomen ontwikkelingen in de bovenstaande alinea's gaat alleen maar uit van de aanbodzijde en is duidelijk onvoldoende. Bij een stabiele vraagzijde zou een dergelijk omvangrijke uitbreiding van het aanbod hebben moeten leiden tot een forse loondaling, volgens het orthodoxe vraag- en aanbodmodel. De waargenomen loonontwikkeling is echter precies andersom geweest: een stijging van zowel het reële loon voor vrouwen als zodanig en van het vrouwenloon ten opzichte van het mannenloon. Binnen het orthodoxe model moet een verklaring hiervoor worden gezocht in een simultane verschuiving van de vraagcurve. Omdat de participatiegraad vooral na 1960 is toegenomen, moet juist in die jaren de vraagcurve flink zijn verschoven. Dit kan heel goed het geval zijn geweest, gelet op de overspannen arbeidsmarkt in de vroege jaren zestig. Schaarste aan mannelijk personeel kan ondernemingen hebben aanzet tot intensievere recruiting onder vrouwen. Onderzoek van Van Mourik, De Poel en Siegers 22) wijst echter niet in die richting. De beroepssegregatie is tussen 1971 en 1979 amper gewijzigd, en van de groei van de vrouwelijke beroepsbevolking is slechts 16% terechtgekomen in beroepen waarin mannen in 1971 overheersen. De groei van de vrouwelijke beroepsbevolking moet dus geconcentreerd zijn in traditioneel vrouwelijke beroepen: verzorgende beroepen, dienstverlening, overheid. Een toegenomen vraag in de kwartaire sector is evident; in een aantal andere traditioneel vrouwelijke beroepen, zoals in de textielnijverheid, is de vraag echter scherp gedaald. Goed empirisch onderzoek op dit gebied in Nederland ontbreekt echter 23).

Een andere indicatie omtrent de relatieve betekenis van vraag- en aanbodverschuivingen is te ontlenen aan de werkloosheidsontwikkeling. Als de aanbodontwikkeling de vraagontwikkelingen over-

treft, mag men een stijging van de werkloosheid verwachten. De geregistreerde werkloosheid in procenten van de afhankelijke beroepsbevolking was tot 1975 voor vrouwen niet hoger dan voor mannen. Dit suggereert dat tot die tijd het toegenomen aanbod van vrouwen weinig problemen heeft ervaren bij het vinden van een baan: er was voldoende werkgelegenheid, en aanbodontwikkelingen zijn niet gefrustreerd ten gevolge van rantsoenering door de vraagzijde. In 1979, het jaar van onze parameterschattingen, kan dit anders zijn geweest. Onze schattingen kunnen dus vertekend zijn door het negeren van restricties op het aanbodgedrag.

Bij het maken van onze achterwaartse voorspellingen zijn we impliciet uitgegaan van de veronderstelling van constante voorkeuren. Er wordt in discussies van de stijgende participatie van vrouwen nogal eens de nadruk gelegd op de veranderende preferenties: een toegenomen voorkeur voor arbeid buitenshuis 24). In de neoklassieke theorie zoekt men daarentegen verklaringen van verschijnselen in reactie op veranderde prijzen en in meetbare veranderingen in technologie (b.v. in de gestegen arbeidsproductiviteit van huishoudelijk werk, door toenemende kapitaalintensiteit). Men kan hierin vrij ver gaan. Ogenscheinlijk exogene veranderingen in overheidsmaatregelen, zoals in het fiscale regime tegenover werkende vrouwen, kunnen hiermee in verband worden gebracht. De druk om institutionele veranderingen tot stand te brengen, zal stijgen op het moment dat de instituties als knellend worden ervaren door veranderingen in reële onderliggende variabelen, en daarmee in optimaal gedrag.

Veranderde preferenties zijn pas een bruikbare verklaringsgrond voor waargenomen verschijnselen, indien onafhankelijke meting van preferenties mogelijk is. Pas dan kan toetsing van verbanden plaatsvinden. Onderzoek op dit terrein staat nog in de kinderschoenen 25). Interessant in dit verband zijn overigens de ervaringen in Israël. Ten gevolge van de immigratie uit zeer verschillende culturen kan daar de invloed worden nagegaan van de achtergronden waarin verschillende vrouwen zijn opgegroeid. Er blijkt dan aanvankelijk een duidelijk verschil in participatiegedrag van vrouwen afkomstig uit verschillende culturele sferen. Voor een groot deel zijn die verschillen toe te schrijven aan verschillen in verklarende variabelen, zoals genoten opleiding. Bovendien blijkt dat die verschillen in participatiegedrag verdwijnen naarmate de vrouwen langer in Israël verblijven. Eén interpretatie hiervan is dat die vrouwen uiteindelijk op dezelfde wijze reageren op de gegeven economische omstandigheden, en derhalve beschreven kunnen worden met dezelfde preferentiestructuren. Een soortgelijke situatie deed zich voor in het naoorlogse West-Duitsland met immigranten uit wat nu de Oostbloklanden zijn.

In de verklaring van de veranderde participatie is de voorspelling achterwaarts uitgevoerd met 1979 als uitgangspunt. Deze procedure is niet direct omkeerbaar. Een zelfde voorspelling vanuit 1947 zou waarschijnlijk weinig succesvol zijn geweest. In dat jaar was de participatie van gehuwde vrouwen aan betaalde arbeid buitenshuis te verwaarlozen. Pogingen tot schatting van gedragsreacties op kindertal en loonvoeten zouden dus op niets zijn uitgelopen. Het is wel denkbaar dat men succes had gehad met schatting op waarnemingen die niet beperkt waren tot gehuwde vrouwen. Men kan de naoorlogse ontwikkelingen namelijk gestyleerd als volgt weergeven. In 1947 verliet een gemiddelde vrouw op 14- à 15-jarige leeftijd de school, ging enige jaren werken, en trouwde vervolgens. Op het mo-

20) Op basis van dezelfde data (AVO 79) maar met een verschillend model en met een verschillende voorspelmethode komen P. S. A. Renaud en J. J. Siegers in hun eerder geciteerd *ESB*-artikel ook tot een bijna perfecte verklaring van de ontwikkelingen sinds 1960, door de geschatte loonelasticiteiten te vermenigvuldigen met de veranderingen in mannen- en vrouwenlonen.

21) *Demographic Yearbook*, 1976, tabel II, United Nations, New York, 1977.

22) A. van Mourik, Th. J. de Poel en J. J. Siegers, Ontwikkelingen in de beroepssegregatie tussen mannen en vrouwen in de jaren zeventig, *ESB*, 6 juli 1983, blz. 597-600.

23) A. F. de Vos, *Deelname van vrouwen aan het arbeidsproces, Een econometrisch onderzoek naar de rol van vraag- en aanbodfactoren*, Monografie, Interfaculteit Econometrie, Vrije Universiteit Amsterdam, maart 1981, heeft een aanzet gegeven om vraag- en aanbodfactoren te scheiden.

24) Zie bij voorbeeld de reacties op een artikel over arbeidsmarktparticipatie van vrouwen door Hartog, in *Het Economenblad* van 29 juni 1983.

25) Interessant werk op het terrein van de voorkeursvorming en voorkeursafhankelijkheid is dat van A. Kapteyn, S. A. van de Geer, H. van de Stadt en T. J. Wansbeek, *An econometric analysis of preference interdependence and demand analysis*, onderzoeksrapport, KHT, 1983.

ment van trouwen werd de band met de arbeidsmarkt doorgeknipt en begon de opbouw van een gezin. In 1979 komen vrouwen op latere leeftijd van school, trouwen, maar stoppen niet meteen met werken: de arbeidsperiode voorafgaande aan de komst van kinderen valt nu binnen het huwelijk. Een model dat niet beperkt is tot gehuwde vrouwen, had in 1947 een fertiliteitsreactie kunnen meten. Zo'n reactie moet verscholen liggen in de huwelijksleeftijd: vrouwen die willen werken, trouwen later. De huwelijksleeftijd zou dus onderogen moeten zijn. Dit sluit aan bij onze opmerkingen in de inleiding dat een simultaan model geboden is waarin beslissingen over vruchtbaarheid, scholing, participatie en huwelijk geïntegreerd worden behandeld.

Vooruitblik

Door het presidium van de Centraal Economische Commissie werd eind vorig jaar een nota gepresenteerd inzake de sociaal-economische problematiek op middellange termijn ten behoeve van het kabinet. Dit was één van de eerste gelegenheden dat Freia in de volle openbaarheid kwam. De nota bevatte echter ook een herziening van de trendmatige groei van de beroepsbevolking voor de periode 1983-1986. In plaats van op 1% per jaar werd de groeivoet nu op 1½% per jaar geraamd (blz. 8). Deze internationaal gezien zeer forse groeivoet van de beroepsbevolking is één van de paraplu's waaronder de regering kan schuilen om haar machteloosheid ten opzichte van de forse werkloosheidstoename in Nederland te verklaren.

De herziening van de groeivoeten van het arbeidsaanbod is gebaseerd op publikaties van het CPB. In een onlangs verschenen monografie van het Planbureau 26) wordt de vooruitberekening van het trendmatig arbeidsaanbod tot in de volgende eeuw herzien. De vorige arbeidsprognose van het CPB is slechts vijf jaar oud, maar een nieuwe bevolkingsprognose van het CBS en het beschikbaar komen van gegevens uit de Arbeidskrachtentellingen (AKT) van 1977 en 1979 noopten het Planbureau tot een herberekening.

De toename van de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt is één van de redenen waarom de nieuwe aanbodprognose hoger ligt dan de vorige. Uit de bevolkingsprognoses van het CBS volgt dat er in de toekomst minder vrouwen zullen huwen dan gedacht werd in de vorige bevolkingsprognose. Gemiddeld ligt de participatiegraad voor ongehuwde vrouwen nog steeds hoger dan van gehuwde vrouwen. Deze demografische verschuiving veroorzaakt dan ook een extra toename van het aanbod.

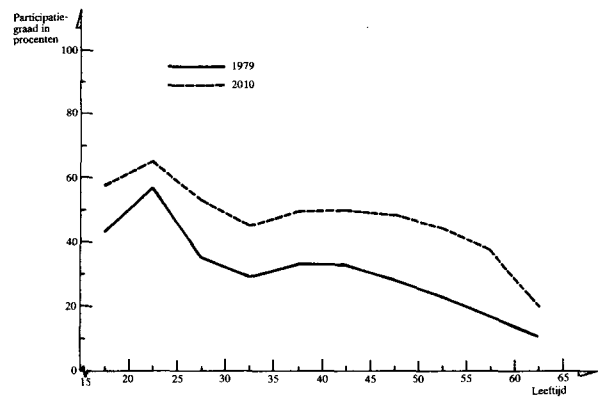
Maar ook de toegenomen participatie van gehuwde vrouwen in het arbeidsproces heeft een sterke invloed op het trendmatig arbeidsaanbod. In de periode 1981-1985 zal het arbeidsaanbod vanwege het gestegen deelnemingspercentage toenemen met gemiddeld 12.000 arbeidsjaren per jaar. In de periode 1986-1990 wordt een nog iets hogere groei verwacht (gemiddeld 13.000 arbeidsjaren aanbod per jaar) 27). De CPB-monografie gaat in hoofdstuk 2 in op een aantal factoren die een rol hebben gespeeld bij de toegenomen participatie van gehuwde vrouwen. Drie factoren krijgen daarbij bijzondere aandacht:

- het onderwijsniveau;
- de duur van het huwelijk bij de eerste geboorte, alsmede het aantal en de leeftijd van de thuiswonende kinderen; en
- de beschikbaarheid van deeltijdbanen.

De eerste twee elementen zijn ook in onze probitanalyse zeer significant (zij het dat in ons model de invloed van genoten onderwijs loopt via de loonvoet). Het vraagzijde-element „beschikbaarheid van deeltijdbanen” komt niet in ons aanbodmodel voor, maar we onderkennen hierboven reeds het grote belang van de vraagzijde en komen hierop zo dadelijk terug.

De theoretische analyses van hoofdstuk 2 van de CPB-monografie worden echter niet rechtstreeks gebruikt bij de vooruitberekeningen in hoofdstuk 3. Daar worden de deelnemingspercentages van gehuwde vrouwen met behulp van een trendextrapolatie van de deelnemingspercentages uit de Volkstelling van 1971 en de AKT's van 1975 en 1979 tot in 2010 doorgetrokken. De trendextrapolatie gebeurt vrij ingenieus en is gebaseerd op de longitudinale ontwikkeling van leeftijdscohorten van telkens vijf jaar. B.v. de leeftijdscohort 15-19 jaar in de Volkstelling 1971 behoort tot de leeftijdsklasse 20-24 jaar in de AKT 1975 en tot de klasse 25-29 jaar in de AKT 1979. De longitudinale ontwikkeling van de cohort wordt dan vanuit deze drie observaties in de toekomst geëxtrapoleerd. Het resultaat van deze wijze van vooruitberekening op de deelnemings-

Figuur 2. Voorspelde deelnemingspercentages naar leeftijd voor gehuwde vrouwen van 1979 en 2010

percentages voor gehuwde vrouwen in 1979 en in 2010 is te vinden in figuur 2 28). Het leeftijdsparticipatieprofiel voor gehuwde vrouwen schuift in dertig jaar tot 2010 langzaam naar boven. Met uitzondering van de oudste participanten (60-64 jaar) is de verticale verschuiving groter voor oudere leeftijdsgroepen dan voor jongeren. Dit is te wijten aan het cohorteffect: de jongere vrouwen van nu zullen straks als ze ouder zijn meer participeren dan de oudere vrouwen nu.

Hoe ingenieus de extrapolatie ook moge zijn uitgevoerd, het is en blijft een wat mechanische berekening. De gevonden theoretische verbanden hebben er weinig invloed op. Men zou zich een andere voorspellingswijze kunnen indenken waarin op basis van exogene ontwikkelingen van kinderaantallen, opleidingsniveaus, economische groeicijfers en gebruik makend van een geschat model de toekomst wordt voorspeld zoals wij hierboven het verleden hebben gereconstrueerd. Misschien komt er dan voor Nederland in 2010 een participatieprofiel uit dat hoog en vlak verloopt zoals het profiel van de VS in figuur 1. Dat valt moeilijk te zeggen als we niet echt deze modelmatige voorspelling uitvoeren. Maar een volgend vermoeden durven we toch nu reeds naar voren te schuiven. Waarschijnlijk zal de participatie van gehuwde vrouwen toch nog sneller gaan stijgen dan momenteel door het CPB wordt verwacht. Twee redenen zijn hiervoor te geven:

1. de relatieve achterstand die Nederlandse vrouwen nog steeds hebben ten opzichte van vrouwen in andere industrielanden; en
2. de relatief hoge loonelasticiteit die wij in ons onderzoek vonden en die toch wijst op een sterke gevoeligheid van de Nederlandse gehuwde vrouwen voor de geboden mogelijkheden op de arbeidsmarkt.

Het enige wat nu en misschien wel in de rest van de jaren tachtig een forse toename tegenhoudt, is de belabberde arbeidsmarktsituatie. Het blijkt uit internationale ervaring dat deelname-percentages snel naar permanent hogere niveaus stijgen in perioden van groeiende arbeidsvraag. Op basis van deze ervaring mag men verwachten dat, wanneer in Nederland de arbeidsmarkt zal opleven, de Nederlandse vrouwen in groten getale zullen toestromen om te doen wat hun buurvrouwen over de grenzen reeds jarenlang doen: participeren.

Zoals gezegd, dit is slechts een vermoeden. Een goed onderbouwd arbeidsmarktmodel waarin huwelijk- en vruchtbaarheidsbeslissingen, scholings- en opleidingsbeslissingen en participatiebeslissingen met elkaar worden geïntegreerd en waarbij liefst ook vraagzijdefactoren worden betrokken, zou de grote onzekerheid van dit vermoeden kunnen verminderen. Er bestaan plannen bij het CBS voor een sociaal-economisch panel dat in de nabije toekomst de ideale gegevens zou kunnen leveren om een dergelijk model te schatten. Er bestaan samenwerkingsplannen tussen een aantal onderzoekers van vier universitaire centra om aan dat model te werken. Misschien komen we zo ooit nog eens te weten of gehuwde vrouwen echt onstuitbaar op de arbeidsmarkt blijven toestromen tot in het jaar 2000.

Joop Hartog
Jules Theeuwes

26) CPB, op. cit.

27) CPB, op. cit., tabel 18, 48.

28) Cijfers komen van het CPB, op. cit., bijlage V, blz. 22, gehuwde vrouwen.